

Sonkoly Gábor

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG FOGALMÁNAK KITELJESÉDÉSE

A tárgyi és a szellemi örökség összekapcsolódása Hollókó példájának elemzésén keresztül

A kulturális örökség változó fogalma

A kulturális örökség fogalma nem tudományos közegből származik, hanem a nemzeti és a nemzetközi kultúrpolitika azon intézményeiből, amelyek e fogalmon keresztül kívántak keretet találni az 1970-es évektől kezdve felerősödő alternatív identitásoknak, illetve ezen a fogalmon keresztül kívánták átértelmezni a hagyományos nemzeti kultúrfelfogást. Mivel az alternatív – főleg az ún. kisebbségi identitások sokszor a hagyományos történetírás metanarratíváival szemben fogalmazták meg saját múlt- és történelemképüket, illetve a korábbi nemzeti történelemkép átírásával jöttek létre újabb nemzeti múltnarratívák, a kulturális örökség intézményesülésétől kezdve nemcsak riválisa, hanem ellenpontja a kritikai történettudománynak.

Ez a megállapítás nem tűnik annyira nyilvánvalónak, hiszen a kulturális örökség megkonstruálása során egyrészt folyamatosan felhasználásra kerülnek a történettudomány eredményei, másrészt a történész mind gyakrabban a kulturális örökség döntéshozói között találja magát. A múlt megkonstruálása ugyanakkor a kulturális örökség esetében nem kritikai alapon történik: itt a megcélzott identitás mitikus megalapozása, indokolása a cél.

A történettudomány és a kulturális örökség kapcsolata a két múltkonstrukció eltérő természetéből adódóan nem tekinthető konfliktusosnak addig, amíg a kulturális örökség be nem nyomul a történettudomány értelmezési mezejébe. Ha pedig erre sor kerül, az eleinte szintén nem vezet nyílt konfliktushoz, hiszen egy békés, lassan terjedő intervencióval jár együtt.

A kulturális örökség fogalmának intézményesülése az 1970-es évek elején még nem érintette a történettudományt, illetve általánosságban a legtöbb bölcsészettudományt. Az új fogalom a műemlékvédelemre, majd a levéltár, könyvtár és ezekhez kapcsolódó tudományágakra telepedett rá, mivel az – ekkor még nem néven nevezett – tárgyi örökség védelmére öltött formát. Az ezredfordulón ugyanakkor kidolgozásra került a szellemi kulturális örökség fogalma, amely – bár más regiszterben mozog, mint a tárgyi – általában annak pendantjaként kerül értelmezésre. A szellemi kulturális örökség az eltűnőben lévő társadalmi gyakorlatok, hagyományok védelmére hivatott, így óhatatlanul a néprajztudomány és az antropológia kutatási tárgyait használja fel a maga módján.

Az elmúlt évtizedben az UNESCO-ban arra láthatunk mind több kísérletet, hogy olyan fogalmi bázist dolgozzanak ki, amely alkalmas a két – egymással logikai kapcsolatban nem álló –

fogalom összekapcsolására. Ilyen – nem mindig tudatos – vállalkozásnak tekinthetjük a kulturális táj, illetve a történeti városi táj fogalmainak kidolgozását, intézményesítését.

A tárgyi és a szellemi kulturális örökség összekapcsolásával ugyanakkor várhatóan tényleg olyan komplex identitáskonstrukció jön létre, amely önálló – nem kritikai alapú – múlt- és társadalomképpel rendelkezik, és mint ilyen, már nyíltan riválisa nemcsak a történettudománynak, hanem a bölcsészettudományoknak általában. A fokozatosan kidolgozott komplex, vagy ha úgy tetszik integrált¹ kulturális örökség fogalom mellett valószínűleg mind nehezebb lesz elmennie a történésznek anélkül, hogy az ne készítse tudományának olyan jellegű átgondolására, mint a műemlékvédőt az 1970-es évektől kezdve, illetve a néprajztudóst századunk első évtizedében.

Az igen gazdag magyar néprajzi, illetve műemlékvédelmi hagyomány már az 1950-es évektől kezdve olyan – később – kulturális örökségként nemzetközi szinten is intézményesült entitásokat hozott létre, amelyek mintegy észrevétlenül egyesítették a tárgyi és a szellemi kulturális örökséget újszerű társadalmi gyakorlatok kialakítása során. Hollókő kortárs története egy ilyen kulturálisörökség-konstrukció egyetemes szinten is kiemelkedő példája, ami kultúrtörténeti tanulságain túl ahhoz is hozzáegíthet, hogy a történész jobban megértse a diszciplinájához mind közelebb kerülő kulturális örökség várható hatásait.

A tárgyi és a szellemi örökség kapcsolata

A világörökség fogalmának fejlődése során tehát az egyik legfontosabb újdonság egyértelműen a szellemi kulturális örökség megjelenése az eredeti, tárgyinak nevezett örökséghez képest. Az UNESCO hivatalos nyugati nyelvei esetében ez az újabb fogalom az eredeti elnevezés kiegészülésének tűnik, hiszen a tangible, matériel, vagy épp material jelző elé kerülő fosztóképző arra engedhet következtetni, hogy az eredeti koncepció finomodott.

A 2003-as konvenció a két világörökségi nyilvántartás viszonyáról semlegesen fogalmaz, amennyiben: „Jelen Egyezmény a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló 1972. évi [...] UNESCO-egyezmény keretében világörökséggé nyilvánított javak státuszát nem módosítja”.² A világörökség intézményesülésének elemzése során azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a szellemi kulturális örökség 2003-as jogi szabályozásához a tárgyi örökség azon kritikája vezetett, mely szerint ez utóbbi a nyugati örökségfelfogás megfogalmazása, és így nem veszi figyelembe a nem nyugati mintára szerveződő civilizációk kulturális gyakorlatait.³ Ebben a tekintetben a szellemi kulturális örökség nem a tárgyi kiegészülése, hanem annak ellenpontja, ami nem a kiválóságra és az egyediségre teszi a hangsúlyt, hanem a társadalmi gyakorlat folytonosságára és identitásképző/védő szerepére.

A világörökség e két típusának fogalomtörténete alapján feltételezhető tehát, hogy az ún. nyugati országok nehezebben jelölnek szellemi kulturális örökségi elemeket, mivel esetükben a hagyományos társadalmi gyakorlatok hamarabb és intenzívebben módosultak vagy vesztek ki, mint

¹ Francesco Bandarin – Ron van Oers 2012.

² 2006. évi XXXVIII. tv. 3. cikk a) pont.

³ Ezt bővebben lásd *Sonkoly Gábor* 2009a, 2009b, 2010.

a világ más, később modernizálódó vidékein. Így nem meglepő, hogy az európai, és főleg a közép-európai országok (az UNESCO-ban használt elnevezésük szerint Részes Államok) szellemi örökségüket egyelőre a folklór területéről válogatják össze, jelezvén, hogy az azt hordozó réteg tekinthető még mindig a legradicionalisabbnak, a legveszélyeztetettebb, illetve ezen réteg kulturális/gazdasági/társadalmi gyakorlatainak tudományos – mindenekelőtt természetesen néprajzi – archiválása a legteljesebb. Nem véletlen, hogy a frissen elkészült magyar szellemi kulturális örökségi hivatalos lista tizennégy eleme közül szinte mind a magyar folklór szerves része.⁴

A szellemi kulturális világörökség még nagyon friss⁵ ahhoz, hogy a védelem hatásait elemezhesük, ám a folklorizálható elemek megjelenése, szerepeltetése ezen a listán felveti a kérdést, hogy vajon léteznek-e, és ha igen, hogyan vizsgálандóak olyan népi (néprajzi) emlékek, amelyek tárgyi helyszíneként kerültek világörökségi védelem alá. Véleményem szerint a tárgyi világörökség csaknem négy évtizedes története már megfelelő anyagot szolgáltat a társadalomtörténeti kutatás számára, a népi örökségi helyszínek ilyen vizsgálata pedig különösen hasznos lehet a szellemi kulturális örökség jelenleg zajló meghatározási, értelmezési vitáiban.

A „világvédett”⁶ falu: a tárgyi örökség, mint a szellemi örökség előképe

A 2010-es állapot szerint az UNESCO 911 tárgyi helyszíne közül 386 található Európában.⁷ A tárgyi örökségi besorolás három alapkategóriát különböztet meg (kulturális, természeti, vegyes vagy táji). A legtöbb helyszín a kulturális kategóriába tartozik, amely további alcsoportokra (városi, népi, egyházi, ipari stb.) osztható. A kategóriák között a védett falvak képezik a legkisebb csoportot: míg a több mint 120 helyszín valamely európai város egy körzetét, kiemelkedő épületét, vagy egészét jelenti, addig mindössze öt európai falu szerepel a világörökségi listán. Ebből az öt faluból három Közép-Európában [Hollókő (1987), Vlkolínec (1993)⁸, Holašovice (1998)⁹], kettő pedig Nagy-Britanniában [New Lanarck (2001), Saltaire (2001)] található.

A falvak védelmének indokolása alapján elkülönül a három közép-európai falu, amelyeknél az ipari-mezőgazdasági forradalom előtti létformák, illetve azok tipikusan közép-európainak nevezett építészeti megnyilvánulásai kerülnek védelem alá, illetve a két brit település, amelyek épp az ipari forradalom velejáróiként kerültek megalapításra az oweni utópia vagy épp a filantróp paternalizmus jegyében. Míg tehát a közép-európai példák esetében népi-paraszti, ha úgy tetszik néprajzi tartalmat sejtethetünk, addig a brit példák a modernizáció 19. századi feldolgozásainak

⁴ Csonka-Takács Eszter 2010.

⁵ A lista összeállítása 2008-ban indult meg.

⁶ A jelzőt a hollókőiek lapjában találtam Hollókőre, mint az UNESCO világörökségi listáján szereplő helyszínrre vonatkozóan. Példamutató tömörsége okán alkalmazom én is e tanulmányban. Hírharang, 2003. június. 1.

⁷ Európa alatt jelen esetben az európai Részes Államok területét értem (kivéve Oroszországot és Törökországot, amelyek az UNESCO beosztása szerint egyébként is az Ázsia-Óceánia nagyrégió részét képezik). www.whc.unesco.org

⁸ Az évszám a világörökségi védettség elismerését jelenti. Szlovákiában található.

⁹ Csehországban található.

örökségesített színterei. Mivel jelen tanulmányban a szellemi-kulturális örökség folklórhoz való viszonyának előképét keressük, elégedjünk meg egyelőre az első közép-európai „világvédett” falu, a magyarországi Hollókő vizsgálatával, amely valószínűleg a későbbiekben a többi védett faluval való összevetésre fog ösztönözni.

Az UNESCO védelmi indokolási kategóriái közül Hollókő az (v)-ös alapján kerül rá a listára, amennyiben egy adott kultúrára jellemző, olyan hagyományos területhasználati módot örökít meg, amely a visszafordíthatatlan változások hatására veszélybe került. Ez alapján Hollókő úgy jelenik meg, mint a 20. századi mezőgazdasági forradalom előtti létformák élő tanúja.

Hollókő mai arca, lakóinak gazdasági tevékenysége alapján nem nehéz cáfolni az UNESCO indokolásában szereplő feltételezést, hiszen a helyiek már a védelmet meghozó 1980-as években sem hagyományos mezőgazdasági-társadalmi keretek között éltek, akár megtestesítenek egy hagyományos létformát, akár visszatértek volna ahhoz. A világörökségi címmel járó turisztikai felértékelődés, valamint az elmúlt negyedszázad még inkább eltávolította a települést hagyományos kereteitől, amely napjainkban nem feltételezett archaizmusával, hanem élő múzeumfalujelleggel válik ki környezetéből.

Ezzel akár le is zárhatnánk az elemzést, mondván, hogy az UNESCO által megfogalmazott védelmi szándék nemhogy nem érte el a célját, azaz nem konzerválta a hagyományos létformát, hanem olyan tömegturizmust szabadított a településre, amely még segített is azt minél gyorsabban felszámolni. Hollókő azonban mégsem múzeumfalujellegű, mivel lakói olyan kontinuitást jelentenek, amely egy mesterségesen létrehozott vagy újjáélesztett településnek nem a sajátja. Hollókő olyan falu, amely életében már az 1950-es évektől kezdve jelen van az (örökség)védelem, mint rendezőelv. A védelem a megszokott helyi társadalmi gyakorlatokba beépülve új formákat hozott létre, amelyek mentén a védendőnek tekintett – népi örökség révén a tárgyi és a szellemi kulturális örökség kategóriájába egyaránt sorolható – értékeket folyamatosan a változó társadalmi gyakorlatokhoz igazította. Indokolt tehát, hogy az örökségvédelmet Hollókő örökségének részeként értelmezzük, és így tegyük fel a kérdést, hogy tulajdonképpen mi az, ami az elmúlt bő félévszázad alatt Hollókőn védelembe került.

A védelem szereplői

Ezen összetett kérdés megválaszolásánál segíthet a már idézett magyar szellemi kulturális örökségi lista,¹⁰ melynek eleme a Népművészet Mestere Díjban részesültek tudása és tevékenysége. E díjat 1953-ban alapították, és lényegében annak az elismerése, hogy a rohamosan megszűnő hagyományos keretek között már nem fenntarthatóak a védendő tevékenységek, ezért szükség van a tudáshordozók szakszerű, központosított inventáriumára. Ezen inventárium 2010-es UNESCO listára való jelölése pedig úgy is értelmezhető, hogy a felhalmozott, hagyományosnak tekintett tudás – a más társadalmi folyamatok eredményeként létrejött – védelem gyakorlatával (kiválasztás, értékelés, a megőrzés biztosítása, elismerés stb.) egyetemben javasolt védelemre. A védendő tevékenység és annak hordozója mellett ezzel egy harmadik elem, a védelem gyakorlata is

¹⁰ Csonka-Takács Eszter 2010.

megjelenik, ami nem annyira meglepő, hiszen mára ez is több évtizedes hagyománnyal bír. Míg a többi nemzeti szellemi kulturális örökségi elem megnevezésénél és leírásánál (például a mohácsi busójárás vagy a mezőtúri fazekasság) a védelmet megfogalmazó nem, vagy csak rejtve („Kalocsa kulturális tere” és a matyók néprajzi egységként kerülnek bemutatásra) jelenik meg, addig itt a kiválasztás rendszere is megnevezésre kerül. Ez pedig arra hívja fel a figyelmünket, hogy a kulturális örökséget ne csak az örökség megnyilvánult formájában (tárgyi kulturális örökség-féle meghatározás), vagy az örökség gyakorlatoként (az örökségi tevékenység és az örökség-hordozó(k) relációjában, azaz a szellemi kulturális örökség-féle meghatározás szerint) értelmezzük, hanem vonjuk be annak meghatározásába az örökség meghatározóját (azaz az örökségvédőt), valamint az örökségvédelem eredményének befogadóit, azokat, akiket az örökségvédelem haszonélvezőként céloz, illetve határoz meg.

Ez a megközelítés segítségünkre lehet a kulturálisörökség-paradigmában rejlő paradoxon feloldására, jelesül arra, hogy a kulturális örökség egy hagyományosnak tekintett kulturális entitást próbál a maga vélt vagy valós változatlanóságában megőrizni egy változásra ítélt társadalmi-kulturális közegben. A védendő entitás (tárgy, gyakorlat stb.) nem magában, hanem a védő-gyakorló/hordozó-befogadó relációjában való értelmezésével, valamint az ezen ágensekhez kapcsolódó társadalmi gyakorlatok változásának tudomásulvételével kerül meghatározásra. A kulturális örökségként értelmezett helyszínek és elemek¹¹ vizsgálatánál az értékítéletek helyett az ágensek közötti interakció kritikai bemutatása kerül előtérbe.

A kulturális örökség társadalmi interakcióként való értelmezésénél a helyszín/elem nem egy nagyobb egységet reprezentál kiválósága által, és nem is egy közösség öntudatának fenntartására/megerősítésére szolgál, hanem olyan folytonosságot (ha úgy tetszik lokalitást) jelent, melynek mentén az ágenseknél bekövetkező változások a helyszínr/elemre vonatkozó megnyilvánulásaiokon keresztül kibonthatókká válnak. Ezen megközelítés alkalmazására teszek kísérletet Hollókő példáján keresztül, amely mind nemzeti, mind egyetemes szinten elég korán védelmet kapott ahhoz, hogy ezt a védelmet, illetve ennek hatásait a maguk történetiségében lehessen vizsgálni.

Hollókő, a védett lokalitás

A kulturális örökség interakcióként való felfogása a hollókői örökség esetében a védett helyszínt meghatározó (megkonstruáló) örökségvédő, az örökség hordozója, azaz a helyi lakos, illetve az örökséginterpretáció célközönségét jelentő befogadók időbeni összehasonlító elemzését jelenti. A már említett UNESCO-indokolásban szereplő reprezentativitás a faluhoz kapcsolódó népi kulturális gyakorlatban testesül meg, amelynek leírására hagyományosan a folklór hivatott, jelenkori módosulásait pedig a folklorizmus kifejezéssel szokás megragadni.¹² A kulturális gyakorlat azonban a társadalmi változások hatására módosul, akár csak az örökségvédelem hármásának minden szereplője. Ez a módosulás idővel akár olyan mértékűvé is válhat, hogy az örökségvédő

¹¹ A kulturális világörökség a tárgyi örökségeket helyszíneként, a szellemieket pedig elemként nevezi meg.

¹² Bíró Zoltán 1987; Fejős Zoltán 1992.

elveszti az érdeklődését az adott örökségi elem iránt, mivel az túl messzire került az eredetileg megfigyelt formájától. Ebben az esetben az örökség kihalásáról, a hagyomány megszakadásáról beszélnek. Hollókői példánk esetében ez a kérdés úgy merül fel, hogy a színpadi jegyeket magukra öltő, eredeti társadalmi szerepüket elvesztő kulturális gyakorlatok és megnyilvánulások érdemesek-e a megőrzésre, illetve – a néprajzost tekintve a népi örökséget katalogizáló szakembernek – a turisztika színpadára felkerült népies gyakorlatok egyáltalán a néprajztudomány tárgyát képezik-e, és ha igen, értelmezésük hogyan módosítja az eredeti néprajzi paradigmát.

Hollókőt a lakóit és az építészetét jellemző archaizmus emelte azzá a védendő örökségi helyszínné, amit a néprajzos (majd később a műemlékvédő építész) inventáriuma mutatott be a tudományos-szakmai közegnek, illetve illesztett bele a nemzeti identitás népi elemeinek megkonstruálásában kulcsszerepet játszó néprajzi narratívába. Ez utóbbi értelemszerűen a néprajz aldiszciplináris felosztását (tárgyi néprajz, folklór) követte. Az archaizmust önreprezentációs szinten igen, de gyakorlatban nem megőrző helyiekhez kapcsolódó felmérést immár az örökségvédő végzi, és annak célzott közönsége jórészt már nem saját (nemzeti) identitása megerősítése végett, és nem is tudományos érdeklődéssel fordul e kortárs leltárhoz. Turistaként a látványosság, az egzotikum vonzza, valamely (egyetemes, kontinentális, nemzeti, regionális) lista felelőseként/ellenőreként pedig az adott szabályozáshoz való illeszthetőség foglalkoztatja. A kulturális örökség megkerülhetetlen intézményesülésével adódik ugyan a tárgyi néprajz kutatási tárgyainak a tárgyi örökséggel, a folklórnak pedig a szellemi örökséggel való megfeleltetése, ám ezzel újra a néprajztudomány paradigmáinak átgondolásához jutunk.

A védelemre eredetileg méltónak talált, illetve a védelemhez idomult falu összehasonlítása során tehát számos törést figyelhetünk meg: az archaikusnak tartott helyi társadalom (gyakorlataival együtt) modernizálódik,¹³ a szakmai leírást adó diszciplináris kötődése megváltozik, a bemutatást befogadó identitása pedig immár jóval kevésbé kapcsolódik a bemutatás tárgyához, mint korábban. A változások dinamikája, és az ezek által felvetett problémák között a kontinuitást a falu, az örökségvédelem által kijelölt lokalitás jelenti, amelynek vizsgálatán keresztül olyan folyamatok is megragadhatók, amelynek egymást követő elemei nem feltétlenül tartoznak ugyanabba a tudományos regiszterbe.

E változás bemutatására vegyünk két hollókői esküvőről szóló olyan leírást, amelyek épp az örökségesítés előtti, illetve utáni állapotot rögzítik: az első *Tomori Viola* 1935-ös,¹⁴ a második pedig *Fejős Zoltán* 1983-as példája.¹⁵ *Tomorinál* Hollókő – egy szomszéd falusit idézve – olyan faluként jelenik meg, ami „elátkozott hely... Isten elhagyta s ember is elkerüli, ha lehet”¹⁶, *Fejős* ugyanakkor már a magyar népi örökségvédelem mintafalujában végzi néprajzos terepmunkáját. *Tomori* a magyar néplélek megragadásának céljával érkezik az archaizmusát Budapest viszonylagos közelében is megőrző faluba, míg *Fejős* az archaikushoz képest jelentősen megváltozott népi gyakorlatok megfigyelése során a néprajztudomány és a néprajzos kutatási tárgyával kapcsolatban fogalmaz meg alapvető kérdéseket. *Tomorinál* a helyi lakos elzárt világban él, nem absztrahál, szemlémét kimutatja, ahistorikus tulajdonságok hordozója. *Fejősnél* olyan színpadi szereplő, aki a külföldi turistacsoport megrendelésére eljátssza saját esküvőjét stilizált népi keretek között, majd decens modernizált körülmények között megismétli azt. *Tomori* leírásával a természeti és társadalmi környezet szimbiózisát véli megtalálni, olyan organikus fejlődést, amely a nemzeti karak-

¹³ Vagy ha úgy tetszik, posztmodernizálódik. Mindkét megállapításom fogalmi terheltségével tisztában vagyok.

¹⁴ *Tomori Viola* 1992.

¹⁵ *Fejős Zoltán* 1992.

¹⁶ *Tomori Viola* 1992: 3.

ter letéteményesét látja a hollókői emberben. *Fejős* leírásában a német, majd fekete bőrű turisták és a helyiek interakciója bontakozik ki a színpadi esküvő kapcsán. A két leírást elválasztó alig fél évszázad során tehát mind a helyi gyakorlat, mind az azt dokumentáló módszere és célja jelentősen átalakult. Az 1980-as évekre a hollókői folklorizáló gyakorlatok sem az eredetiség, sem a forráshűség korábbi kritériumainak nem felelnek meg. Létezésük azonban olyan állásfoglalásra készíteti a kutatót, amely ezen kritériumok fenntarthatóságára is vonatkozik.

Elgondolkodásra sarkall ezen gyakorlatok folytonossága, amely beilleszthető azokba a megújuló identitásképző tendenciákba, amelyek az 1970-es évektől felerősödő, és a kulturálisörökség-paradigma velejárójaként értelmezhető participációs elvvel, valamint a nemzet feletti és alatti identitások felbátorodásával jellemezhetőek.

A lokális öntudat megkonstruálása

Két esküvői leírásunk alapján feltehetjük a kérdést: hogyan lesz az archaikus vidéki emberből folklorizáló előadó? A modernizáció teremtette új életviszonyokba hogyan épül be az élettér örökösítésére. A leírók esetében tetten érhetőek a változás azon ismérvei, amelyek a historizáló tudományok meghatározó nemzeti orientáltságától az identitás más szintjei felé való elmozdulásra utalnak. Hollókő esetében ez együtt jár annak a palócságnak a felértékelődésével, amely immár egyre kevésbé reprezentálja a nemzeti karaktert, és egyre inkább saját partikularitásában válik érdekessé. Hollókő 1987-es világörökségi elfogadásának angol nyelvű indokolásában már nemcsak a helyi szokások többször kiemelt palóc jellegéről értesülünk, de itt jelenik meg Hollókő vára, amely döntő szerepet játszott mind a huszita, mind a „feudális palóc háborúban” (sic).¹⁷

Hollókő tehát – érthetően – az örökségvédelmi dokumentumokban igen fontos, a hagyományos népi kulturális és társadalmi gyakorlatokat fenntartó településként jelenik meg. Ezt a jelentőséget azonban nem látszik visszaigazolni a néprajzi szakirodalom: néprajzi monográfia nem született a településről; a Magyar Néprajzi Lexikonban szócikket nem kapott, és csak a Palócföld illusztrációjaként megjelenő három fénykép képviseli;¹⁸ a nyolckötetes Magyar Néprajzban ugyan tucatnyi említéssel szerepel, de saját jogon csak mint védett falu, illetve világörökségi település jelenik meg.¹⁹

Hollókőből tehát nem néprajzilag megragadható kiválósága csinált nemzetközileg is elismert mintafalut, hanem az örökségvédelem, pontosabban az örökségvédők és a helyi döntéshozók együttműködése, amit *Román András* így fogalmazott meg: „Hollókőt a természet meg a népművészet szülte örökölnivalónak, de hogy ez az örökség a miénk meg a világé: ez egy tudós és értő csoport érdeme”,²⁰ illetve így indokolt: „itt sikerült biztosítani azt a korrekt és állandó együttműködést a műemlékvédelem és a tanács vezetése között, amit sehol máshol Magyarországon. 1961 óta...”²¹

¹⁷ WHC Nomination Documentation 1987: 2.

¹⁸ Magyar Néprajzi Lexikon 1977–1982: IV. 391.

¹⁹ Magyar Néprajz 1988–2002: IV. 323.

²⁰ *Román András* 1990: 4. (Kiemelés: *Sonkoly Gábor.*)

²¹ *Román András* 1990: 5.

A sikeres örökségvédelem tehát egyrészt számít a helyiek részvételére, másrészt beemeli őket a védendő elemek összeállításába, és ezzel lehetőséget biztosít számukra annak dinamikus, változáskövető kezelésére, és ezzel teret nyit a népi örökség *in situ* megőrzésére.

Erre Magyarországon a népi műemlékek listájának 1960-as összeállítását követően nyílt lehetőség. Az 1960-as években népi épületegyüttesi védelmet kapó hat településrész között Hollókő ófaluját már ott találjuk. A védelmet irányító *Mendele Ferenc* és *Román András* az 1971-es pozsonyi, a népi építészet megőrzéséről rendezett első ICOMOS konferencián pedig már a legsikeresebb példaként számolnak be Hollókő védelméről.²² Míg *Román András* a hazai népi építészet védelmében általánosan beszélt, addig *Mendele Ferenc* csak Hollókőről tartott előadást „Hollókő. Egy történeti palóc település rekonstrukciója”²³ címmel. A bemutatás nemcsak címében, de a védelem folyamatának leírásában is következetesen **újja**építést említ, legyen szó az útburkolatról, a legelőkről, vagy a településrész egészéről. A tárgyi örökségként levédett Hollókőt tehát a műemlékvédelmi szakemberek hozzák létre a helyiek részvételével.

A tárgyi örökség megkonstruálása pedig a később szellemi örökségként aposztrofált gyakorlatok megfogalmazódását eredményezi. Ezek a gyakorlatok természetesen abból a hagyományos társadalmi közegből erednek, amelyet fokozatosan megszüntet a modernizáció. A kortárs gyakorlatok így a hagyományos társadalmi viszonyok helyett az örökségvédelem kereteihez alkalmazkodnak, elfogadva a bennük rejlő öntudat-konstrukciókat.

Tárgyi örökségből szellemi örökség

Hollókő műemlékvédelmi megfogalmazása a területre és az épített környezetre, valamint a tájra koncentrált, ezek harmonikus, archaizáló összedolgozásával kívánta megteremteni azt az egyiséget, amely a döntéshozók számára modellértékűvé, a turizmus számára pedig vonzóvá tette a falut és környékét. Ez sokáig – úgy tűnik – nem járt együtt a szimbolikus társadalmi gyakorlatok fenntartásának tudós elvárásával. A Hollókő építészeti védelmét irányító *Mendele Ferenc* szerkesztette első, 1972-es útikönyvecske így ír a hagyományos viselet akkori helyzetéről: „a hollókői női viselet már az utolsó napjait éli. Gyermeküket már senki nem öltözteti hagyományos ruhába... A magasabb iskolába vagy akár csak a városba járás és az orvosi felvilágosítás hatására szinte észrevétlenül cseréli fel az új generáció falujának korábbi öltözetét ... a kényelmesebb, könnyen és viszonylag olcsón beszerezhető, nem feltűnő városi ruhákkal...”²⁴ Miként az idézetben, úgy az egész útikönyvben sem találunk arra való utalást, hogy a hagyományos viselet megvédendő lenne, sőt annak kihalása indokoltnak tűnik.

A falu világörökségi meghatározásának időszakára azonban már megjelenik a hagyományos tudások felélesztésének igénye. Egy 1989-es másik útikönyvecskében már ezt olvashatjuk: „a tájvédelmi körzetben remélhetőleg fel fognak lendülni a kihalóban lévő kismesterségek, háziiparok és népművészeti tevékenységek...”²⁵ Majd egy évre rá *Román András* már nemcsak tényként

²² *Mendele Ferenc* 1976; *Román András* 1976.

²³ *Mendele Ferenc* 1976: 199. (Kiemelés: *Sonkoly Gábor*.)

²⁴ *Mendele Ferenc* 1972: 17.

²⁵ *Kovács Gergelyné* 1989: 8.

fogalmazza meg a viselet létrehozásához kapcsolódó tevékenységek felvirágzását, de ezt a tárgyi örökségi keret sikeres megalkotásával indokolja.²⁶

Az 1970-es években kihalni látszó helyi viselet az 1990-es évekre divattá vált. A mind jelentősebb turisztikai célállomássá váló falunak ugyanis biztosítania kellett a turisták szórakoztatását, ráadásul a maga változatlanágában megőrzendő tárgyi örökség adta keretek között. Így bár a társadalmi gyakorlatban bekövetkezett egy törés, a forma (a viselet) és az ahhoz kapcsolódó gyakorlat (ruhakészítés, hímzés stb.) olyan folytonosságot képviselt, ami illeszkedett ezekhez a keretekhez. A turizmus számára színpaddá változtatott településen színpadi kellékké vált a népi viselet, ahogy színpadi cselekmények lettek a hagyományos gazdasági és kulturális tevékenységek. Ezen folyamat eredményének tudományos elismerésére 2006-ban került sor, amikor a balassagyarmati Palóc Múzeum gyűjteménye számára megvásárolt négy hollókői színpadi öltözetet.²⁷

Ezen öltözetek már nyilvánvalóan nem a hagyományos életmódhoz kapcsolódóan jöttek létre, és nem is ezért kerültek begyűjtésre, hanem színpadi öltözet céljából, és begyűjtésüket is ez a funkció indokolta. Az öltözetek kialakításánál mind anyagi, mind technikai szempontból felhasználták a régi viseleteket, ám azokhoz képest ezek már nem hordoznak viselőjének státuszára (családi állapot, életkor, társadalmi helyzet) vonatkozó információt, ellenben jelmezszerépükből adódóan könnyebben felvehetők, kizárólag színesek (akár a korábbi ünnepi viseletek), és eltűrik a modern kiegészítőket (karóra, festett haj stb.).

A hagyományos formák alapján, illetve a hagyományos tevékenységek imitációjához kötődő létrehozásuk ugyanakkor biztosította a hagyományos kézműves technikák továbbélését, sőt bizonyos szintű intézményesülését. A begyűjtött öltözetek készítője a Népművészet Mestere Díj birtokosa, aki a viselet iránti egyre szélesebb körű érdeklődésnek köszönhetően egész öltözetkészítői hálózatot működtet Hollókőn és a környező falvakban. Itt tehát a tárgyi örökség biztosítja azt a keretet és vonzerőt, amely a szellemi örökség fennmaradását, újraértelmezését, alkalmazkodási módzatait meghatározza.

Az örökségvédelem helyi elismertségét annak ritualizálásában ragadhatjuk meg: Hollókő jeles napjai között, a vallásos és gazdasági jellegű ünnepek mellett találjuk a felvonulással megtartott világörökséggé nyilvánítás napját (december 11.); a település látogatóháza pedig *Dr. Román András*, a világörökségi elismertségért legtöbbet tett műemlékvédelmi szakember nevét viseli. A helyi szereplő elismeri a műemlékvédelem múlhatatlan érdemeit a kulturális örökség megkonstruálásában, kulturális gyakorlatait pedig annak technikáihoz illeszti.

A létrehozott kulturális örökség dokumentálója terv- és szabályszerűen védi a (kulturális, természeti és táji) környezetet, amennyiben műemlékvédő. A muzeológus az új társadalmi gyakorlatokkal számot vetve a hagyományos értelemben vett authenticitásnak nem megfelelő, de a kortárs gyakorlatokat híven tükröző kézműves termékeket szerez be. Kérdés, hogy a kulturális örökség-paradigma hatását leginkább megérző néprajzkutató hogyan értelmezi kutatása tárgyának imént bemutatott módosulásait.

A látogató a kulturális örökség prioritásai által áthierarchizált térben mozog, ahol például Hollókő Nógrád megye és környékének kulturális központjaként jelenik meg világörökségi védelmének köszönhetően.²⁸ Az örökségvédelmi szakemberek és döntéshozók számára adódik az

²⁶ „Arra még a szakemberek sem számítottak, hogy a műemlékek újjászületése a folklór reneszánszával is együtt jár.” *Román András* 1990: 6.

²⁷ *Lengyel Ágnes* 2006.

²⁸ *Méhes László* 2009.

a kérdés, hogy a szellemi örökség meghatározásában milyen szerepet/elismertséget szánnak a védelem folyamatának, gyakorlatának. A történész számára pedig az a probléma vetődik fel, hogy mennyire nyitott a kulturális örökség által létrehozott társadalmi jelenségek vizsgálatára.

Hivatkozott irodalom

- Bandarin, Francesco – van Oers, Ron*: The Historic Urban Landscape. Managing Heritage in an Urban Century. Chichester, West Sussex 2012.
- Bíró Zoltán – Gagyí József – Péntek János*: Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest 1987.
- Csonka-Takács Eszter*: National inventory of intangible cultural heritage and best safeguarding practices. Hungary. Szentendre 2010.
- Fejős Zoltán*: Folklor és folklorizmus. Jegyzet a kultúrközi kommunikáció egy lehetőségéről. In: Közelítések. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk. *Mohay Tamás*. Debrecen 1992. 337–348.
- Hírharang. A hollókői lapja. 2003, 2004. június (Húsvét)
- Kovács Gergelyné Temesi Ida (szerk.)*: Hollókő Tájvédelmi Körzet. Tájak–Korok–Múzeumok Kis-könyvtára 28. Budapest 1989.
- Lengyel Ágnes*: Kortárs viseletek Hollókő színpadán. Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve. (2006: 30.) 144–160.
- Magyar Néprajz nyolc kötetben. Szerk. *Paládi-Kovács Attila et al.* Budapest 1988–2002.
- Magyar Néprajzi Lexikon I–V. Főszerk. *Ortutay Gyula*. Budapest 1977–1982.
- Mendele Ferenc (szerk.)*: Hollókő. Salgótarján 1972.
- Mendele Ferenc*: Hollókő, reconstruction d'une agglomération historique palocze. In: Monumentorum Tabella. Ochrana pamiatok (1976: 9.) 199–216.
- Méhes László (szerk.)*: Hollókő és a Palócvidék. Miskolc 2009.
- Román András*: Les méthodes de protection des monuments historiques populaires en Hongrie. In: Monumentorum Tabella. Ochrana pamiatok (1976: 9.) 65–82.
- Román András*: Hollókő. Előszó: *Ács Irén*. Budapest 1990.
- Sonkoly Gábor*: Léptékváltás a kulturális örökség kezelésében. *Tabula* (2009(a): 12.) 2. 199–210.
- Sonkoly Gábor*: Nemzeti örökségből világörökség – Budapest példája. In: Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei. Szerk. *Cieger András*. Budapest 2009(b). 281–294.
- Sonkoly Gábor*: Kulturális örökség és történelem a városban. In: *Gábor György – Vajda Mihály*: A lét hangoltsága. Tanulmányok a tudás sokféleségéről. Budapest 2010. 83–91.
- Tomori Viola*: Hollókő, egy palóc falu lélekrajza. Budapest 1992.
- WHC Nomination Documentation 1987. www.whc.unesco.org